

Opinies op bestelling?

Een experimenteel onderzoek naar het effect van vraagverwoording en sociale wenselijkheid op de proportie voor- en tegenstanders van gemeentelijk migrantenstemrecht

Dirk Heerwegh, Jaak Billiet en Geert Loosveldt

1. Inleiding

Het debat rond de toekenning van gemeentelijk migrantenstemrecht heeft de media reeds geruime tijd heel wat stof gegeven om kranten, televisiejournaals en radioprogramma's te vullen. Hoewel de maatregel uiteindelijk minder dan 125.000 migranten zou betreffen (Jacobs, s.d.), was de zaak emotioneel sterk geladen en werd menige opiniemeting uitgevoerd om naar het maatschappelijk draagvlak van zulk een maatregel te peilen. Deze peilingen raakten het echter niet met elkaar eens. Volgens één peiling was 55% van de Belgen voorstander van de maatregel (Le Soir, 11/4/2003), volgens een andere zou 80% tegen zijn (Het Belang van Limburg, 24/10/2003). De wetenschappelijke waarde van deze peilingen stond echter ter discussie (Billiet, Swyngedouw & Jacobs, 30/10/2003). Maar ook twee onderzoeken die volgens de geldende wetenschappelijke standaarden en vóór de commotie rond gemeentelijk migrantenstemrecht werden uitgevoerd, namelijk het ISPO-verkiezingsonderzoek uit 1999 en de APS-studie van 2001, verkregen andere percentages voor- en tegenstanders van migrantenstemrecht. In het ISPO-onderzoek was zowat 36% het oneens of helemaal oneens met het verlenen van gemeentelijk migrantenstemrecht, terwijl dit in de APS-studie zowat 49% was (Billiet, Swyngedouw & Jacobs, 2002). Een nog opmerkelijker resultaat was dat in een derde wetenschappelijke studie, een post-enquête uitgevoerd in 2002 in opdracht van het DWTC en met zowat 58,9% respons in Vlaanderen, het aantal tegenstanders van gemeentelijk migrantenstemrecht zelfs 61% bedroeg (Billiet, De Witte, Meireman, Meuleman & Wets, 2003).

Uit dit overzicht zou men kunnen afleiden dat het aandeel tegenstanders van gemeentelijk stemrecht voor migranten over de tijdspanne van 1999 tot 2002 is toegenomen, en er zich in de populatie dus een opinieverschuiving

heeft voorgedaan. De conclusie van gewijzigde opinies kan echter enkel gemaakt worden als aan een aantal randvoorwaarden voldaan is. Een belangrijke randvoorwaarde is dat met vergelijkbare instrumenten gewerkt wordt. Verschillen in gebruikte instrumenten zouden namelijk zelf verantwoordelijk kunnen zijn voor de geobserveerde wijziging van de gerapporteerde opinie. Billiet e.a. (2002) merken in deze context op dat een verschil in vraagverwoording en een verschil in de volgorde van de antwoordmogelijkheden verantwoordelijk kunnen zijn voor de verschillende resultaten over studies heen. Deze studie wil nagaan of verschillen in vraagverwoording verantwoordelijk gesteld kunnen worden voor de geobserveerde verschillen in antwoordverdelingen. Er zal niet worden getest wat het effect is van een verschil in de volgorde van antwoordmogelijkheden. De reden daarvoor is de vaststelling dat, hoewel dezelfde volgorde van antwoordopties werd gebruikt, de APS- en de DWTC-studies toch verschillende percentages voor- en tegenstanders vinden. Wel gebruikten zij een andere vraagverwoording en werd de enquête met een andere survey modus uitgevoerd (een persoonlijk 'face-to-face' interview tegenover een post-enquête). Vandaar dat deze studie het effect van vraagverwoording wil testen, en zich daarnaast ook de vraag stelt wat het effect is van het al dan niet gebruiken van een interviewer om de data te verzamelen. Dit laatste kan een effect op de verkregen antwoorden hebben omwille van het geven van sociaal wenselijke antwoorden, hetgeen meer zou voorkomen in persoonlijke, 'face-to-face', surveys dan in zelf ingevulde vragenlijsten (Tourangeau & Smith, 1996; Tourangeau, Rasinski, Jobe, Smith & Pratt, 1997). In eerste instantie presenteren we een theoretisch kader dat toelaat vraagverwoordingseffecten en sociale wenselijkheidsbias te plaatsen en te begrijpen. Onze onderzoeksvraag en hypothesen vloeien voort uit deze theoretische achtergrond. Daarna wordt het onderzoekszopzet voorgesteld. De resultaten worden in een daaropvolgende paragraaf besproken.

2. Theoretische achtergrond

2.1. Het effect van de vraagverwoording

Hoewel de mogelijkheid van een werkelijk veranderde opinie over migrantenstemrecht niet uit te sluiten is, met als gevolg de verschillende antwoordverdelingen tussen de ISPO-, de APS- en de DWTC-studie, werden toch alternatieve hypothesen naar voor geschoven. Er zijn minstens twee verklaringen voor een verschil in antwoordverdelingen, die de veronderstelling van een werkelijke opinieverschuiving niet maken. De eerste heeft te maken met de volgorde van de aangeboden antwoordcategorieën; een element waarover deze studie zich, zoals gezegd, niet zal buigen. De tweede verklaring die naar voor is geschoven, heeft betrekking op de vraagverwoording (voor een volledig overzicht,

zie Billiet, Swyngedouw & Jacobs, 2002). In tabel 1 vindt men de vraagverwoordingen voor de drie studies. Er zijn belangrijke verschillen tussen de vraagverwoordingen, en dit op twee punten. Het eerste verschilpunt is de verwijzing naar de verblijfsduur. Waar de ISPO-studie het heeft over vreemdelingen die hier “lang genoeg” wonen, stelt de APS-studie daar een specifiekere tijdsduur tegenover: “meer dan vijf jaar”. Ook het DWTC-onderzoek vermeldt een specifieke verblijfsduur, namelijk “5 jaar”. Het tweede verschilpunt heeft betrekking op de verwijzing naar het verblijfstatuut van de migrant. Zowel de ISPO- als de APS-studie vermelden dat het gaat om vreemdelingen die legaal in België verblijven, terwijl de vraagtekst in de DWTC-studie daar niets over vermeldt. Dit alles kan van invloed zijn op de bekomen antwoorden. Om dit te kaderen, wordt in de volgende subsecties theoretische achtergrond gepresenteerd over opinies en het rapporteren daarvan.

Tabel 1. Vraagverwoording en antwoordverdeling voor de ISPO 1999, de APS 2001 en de DWTC 2002 studies.

ISPO 1999 studie (‘face-to-face’)		APS 2001 studie (‘face-to-face’)		DWTC 2002 studie (post-enquête)	
“Vreemdelingen die hier lang genoeg legaal wonen moeten gemeentelijk stemrecht krijgen”		“Vreemdelingen die meer dan vijf jaar legaal in België wonen moeten gemeentelijk stemrecht krijgen”		“Vreemdelingen die hier 5 jaar verblijven, moeten gemeentelijk stemrecht krijgen”	
Helemaal oneens	11,4%	Helemaal oneens	19,8%	Helemaal oneens	42,5%
Oneens	24,9%	Oneens	29,5%	Oneens	18,6%
Noch eens, noch oneens	18,2%	Noch eens, noch oneens	16,8%	Noch eens, noch oneens	16,8%
Eens	38,7%	Eens	25,3%	Eens	11,2%
Helemaal eens	5,1%	Helemaal eens	5,0%	Helemaal eens	8,2%
Weet niet of geen antwoord	2,6%	Weet niet of geen antwoord	3,8%	Weet niet of geen antwoord	2,8%
Totaal (N)	100% (N = 2.179)	Totaal (N)	100% (N = 1.446)	Totaal (N)	100% (3.159)

Bron: Billiet, Swyngedouw & Jacobs, 2002, pp. 3-4; Billiet, De Witte, Meireman, Meuleman & Wets, 2003, p. 43. De originele volgorde van de antwoordopties werd niet bewaard.

2.1.1. *Het klassieke model van het beantwoorden van opinievragen: het ‘file drawer’ model*

Een klassiek model van het beantwoorden van opinievragen is te typeren als het *‘file drawer model’*. Dit model veronderstelt dat mensen over allerhande zaken opinies bezitten en dat deze opgeslagen zitten in een soort mentale ar-

chiefkast of fichebak (Tourangeau, Rips & Rasinski, 2000, 166-167). Wanneer gevraagd naar hun mening, dan zouden ze niet meer of minder moeten doen dan te zoeken naar de mentale fiche die de desbetreffende opinie bevat en deze rapporteren: '[w]hen people are asked how they feel about something, such as legalized abortion, their Uncle Harry, or anchovies on a pizza, presumably they consult a mental file containing their evaluation. They look for the file marked "abortion," or "Uncle Harry," or "anchovies," and report the evaluation it contains' (Wilson & Hodges, 1992, 38).

Dit model kreeg echter af te rekenen met tegenstand, en haar validiteit werd in vraag gesteld (Tourangeau, Rips & Rasinski, 2000, 168-172; Zaller, 1992, 35). Een hele reeks empirische waarnemingen sprak namelijk de geldigheid tegen van een model waarin een "ware opinie" wordt verondersteld (voor een uitgebreid overzicht, zie Billiet, 2003, 14-18). Ten eerste vindt men vaak een lage stabiliteit van opinierapporteringen over de tijd heen (Converse, 1964). Indien men een ware opinie zou bezitten, dan zou de temporele stabiliteit veel groter moeten zijn. Ten tweede heeft de toevoeging van een 'geen mening' filter vaak grote gevolgen voor de antwoordverdeling (Schuman & Presser, 1996). Dit betekent dat niet iedereen een "ware opinie" heeft, of minstens dat zij niet sterk verankerd is in het cognitieve netwerk van de respondent. Een derde aanwijzing voor de ongeldigheid van het ware opinie-model is dat kleine wijzigingen in de vraagverwoording grote gevolgen kunnen hebben voor de antwoordverdeling (Schuman & Presser, 1996). Hoewel men zou kunnen stellen dat wijzigingen in vraagverwoording een effect *zouden moeten* hebben op de antwoorden, omdat de vraag verandert, past dit niet helemaal binnen het ware opinie-model omdat het referentieobject in wezen niet verandert (zie Zaller, 1992, 33). Een laatste reeks empirische vaststellingen die de validiteit van het ware opinie-model in vraag stelt, betreft de zogenaamde context-effecten. Door eenvoudige wijziging van de volgorde van de vragen (niet de antwoordmogelijkheden), krijgt men sterk verschillende antwoordverdelingen (zie Billiet, 2000 voor sprekende effecten van de volgorde waarin de algemene en de specifieke abortusvraag worden gesteld).

2.1.2. Een verfijnder opiniemodel: opinies als samengestelde constructen

Het klassieke 'file drawer' model werd onder invloed van empirische bevindingen verlaten. Haar meest fundamentele assumptie, het bestaan van een ware attitude of opinie in het hoofd van de respondent, werd daarbij overboord gooid. Stilaan kreeg de opvatting ingang dat opinies niet monolithisch, maar véélzijdig zijn (Tourangeau, Rips & Rasinski, 2000, 172-181).

Volgens Ajzen (2001, 28) is een attitude een "summary evaluation of a psychological object captured in such attribute dimensions as good-bad, harmful-beneficial, pleasant-unpleasant, and likeable-dislikable". Elke evaluatie of overweging associeert het psychologisch object met een bepaald attribuut, en "a person's overall attitude toward an object is determined by the subjective

values of the object's attributes in interaction with the strength of the evaluations" (Ajzen, 2001, 30). Bovendien kan een persoon zich potentieel veel overwegingen vormen over een bepaald psychologisch object, maar gegeven de restricties qua cognitieve energie en tijd, zullen er daar slechts een aantal van worden geactiveerd. Het is de set van geactiveerde overwegingen die de 'summary evaluation', dus de attitude, zullen bepalen (Ajzen, 2001, 30). De mate waarin overwegingen toegankelijk zijn in het hoofd van de respondent, en dus de kans dat zij geactiveerd worden, bepaalt bijgevolg wat de gevormde attitude zal zijn (Tourangeau, Rips & Rasinski, 2000, 179-181; zie ook Wilson, Lindsey & Schooler, 2000, 102-103). Dit stemt grotendeels overeen met het RAS model dat voorgesteld werd door Zaller (1992). Het vierde axioma van dit model, het 'response axiom' genoemd, stelt namelijk dat "individuals answer survey questions by averaging across the considerations that are immediately salient or accessible to them" (Zaller, 1992, 49). Beide modellen erkennen dus dat opinies samengestelde constructies zijn. Beide modellen laten ook toe te begrijpen waarom een wijziging in vraagverwoording een andere gerapporteerde opinie zal opleveren. Door woorden toe te voegen of weg te laten in de vraagtekst activeert men een andere set overwegingen. Op die manier komt de respondent tot een andere 'summary evaluation', wat zich vertaalt in een andere gerapporteerde opinie.

2.2. Sociale wenselijkheidsbias

Naast de vraagverwoording zijn er nog andere alternatieve verklaringen voor een verschillende antwoordverdeling, die evenmin een werkelijke opiniewijziging veronderstellen. Het wellicht meest opvallende aan de beschouwde resultaten van de hoger vermelde studies is het hoge percentage tegenstanders van het migrantenstemrecht in de DWTC-studie (zowat 61%). Een mogelijke reden voor dit resultaat is dat de DWTC-studie temidden van de commotie rond het migrantenstemrecht werd uitgevoerd, en ná de gebeurtenissen van 11 september 2001 (Billiet, De Witte, Meireman, Meuleman & Wets, 2003, 47). Een andere mogelijkheid heeft te maken met de aanwezigheid van een interviewer in de ISPO- en APS-studies, terwijl de DWTC-studie een post-enquête was. Een persoonlijk, 'face-to-face' interview is een speciaal type sociale interactie, waarbinnen bepaalde normen en verwachtingen blijven spelen. Eén van de processen die kunnen spelen tijdens een sociale interactie is het zichzelf in een zo goed mogelijk, sociaal wenselijk, daglicht stellen (zie bv. Dillman, 2000, 224-227; Hart, 2001). Naarmate de "sociale afstand" tussen de onderzoeker of interviewer en de respondent groter wordt, durven meer mensen sociaal onwenselijke opinies of gedrag eerlijk te rapporteren (Holbrook, Green & Krosnick, 2003, 86). Men verwacht dus vaak dat survey-modi waarbij geen interviewer aanwezig is, eerlijker antwoorden zullen opleveren (Newman, Des Jarlais, Turner, Gribble, Cooley & Paone, 2002, 294). Het is bijgevolg mogelijk

dat de *'face-to-face'* respondenten meer dan de post-enquête respondenten onderhevig zijn geweest aan de sociale wenselijkheidsbias en dat zij een stap van *'social editing'* hebben ingebouwd tussen het vormen van hun opinie en het rapporteren daarvan. Indien "voorstander zijn" van migrantenstemrecht de meer sociaal wenselijke positie is (omdat het bijvoorbeeld de meer politiek correcte houding is), dan kan dit een stuk van de verklaring zijn waarom in het DWTC-onderzoek, waar zo een sociale wenselijkheidsbias niet of veel minder speelt dan in de beide andere *'face-to-face'* onderzoeken, zoveel meer mensen bekennen tegenstanders te zijn van het migrantenstemrecht.

3. Onderzoeksvraag en hypothesen

In deze studie is de centrale onderzoeksvraag of, en in welke mate, antwoordverdelingen over een zelfde thema – namelijk gemeentelijk migrantenstemrecht – kunnen verschillen zonder dat er sprake is van een werkelijk verschil in opinie. Deze onderzoeksvraag wordt in twee specifiekere vragen opgesplitst. De eerste is of verschillen in vraagverwoording een effect kunnen ressorteren dat vergelijkbaar is met de vastgestelde verschillen in antwoordverdelingen tussen de ISPO-, de APS- en de DWTC-studie. Gegeven de theorie over de samengestelde aard van opinies stellen we als hypothese voorop dat vraagverwoordingen de antwoordverdeling zullen beïnvloeden. De tweede specifieke onderzoeksvraag is of sociale wenselijkheid een rol speelt bij het beantwoorden van de vraag over het migrantenstemrecht. Gegeven de theorie is de hypothese hieromtrent dat we een effect van de aanwezigheid van een interviewer mogen verwachten. Meer specifiek verwachten we dat wanneer er een interviewer aanwezig is, er minder tegenstanders en meer voorstanders van migrantenstemrecht zullen zijn.

4. Onderzoeksopzet en dataverzameling

Om het effect van de vraagverwoording en sociale wenselijkheid te onderzoeken, werd voor een experimenteel onderzoeksopzet gekozen. Om het effect van sociale wenselijkheid vast te stellen werden twee experimentele condities gedefinieerd: een websurvey en een *'face-to-face'* survey. Het gaat dus om een zogenaam multi-mode of mixed-mode survey (zie Dillman, 2000). Aangezien er enkel in de *'face-to-face'* setting een interviewer aan te pas komt (en niet in het websurvey), wordt verwacht dat de sociale wenselijkheidsbias enkel of toch meer zal optreden in het *'face-to-face'* survey dan in het websurvey. Respondenten worden toevallig aan de condities toegewezen, zodat eventueel ge-

observeerde verschillen enkel aan de experimentele manipulatie zijn toe te wijzen.

Om het effect van de vraagverwoording na te gaan, werden binnen het websurvey zes condities gedefinieerd op basis van zes verschillende vraagverwoordingen. Toevallig gekozen subsets van respondenten krijgen één van deze zes varianten van de vraag over het gemeentelijk migrantenstemrecht. Omdat de respondenten toevallig aan de condities worden toegewezen, zijn eventueel vastgestelde verschillen in antwoordverdelingen enkel toe te wijzen aan het verschil in vraagverwoording. Door het toevalselement wordt immers gerandomiseerd over alle overige respondentkenmerken die eventueel een invloed zouden kunnen hebben op het antwoord (bvb. geslacht, utilitair individualisme, etc.). Zoals gezegd werden er zes varianten van het migrantenstemrecht-item opgesteld (zie tabel 2). Drie items zijn direct of bijna direct te vergelijken met de items die gebruikt werden in het ISPO-, APS- of DWTC-onderzoek. De overige drie items werden opgesteld om een volledig factorieel opzet te verkrijgen. Het gaat namelijk om een 2×3 opzet, waarbij ofwel gezegd wordt dat het gaat om legaal verblijvende vreemdelingen of niet (2 niveaus), en waarbij ofwel gesteld wordt dat het gaat om vreemdelingen die hier “5 jaar of langer” verblijven, die hier “lang genoeg” verblijven of waarbij niets over verblijfsduur gezegd wordt (3 niveaus).

Tabel 2. Varianten van het migrantenstemrecht-item.

Variant	Vergelijkingspunt
1. Vreemdelingen die in België verblijven, moeten gemeentelijk stemrecht krijgen	–
2. Vreemdelingen die lang genoeg in België verblijven, moeten gemeentelijk stemrecht krijgen	–
3. Vreemdelingen die 5 jaar of langer in België verblijven, moeten gemeentelijk stemrecht krijgen	DWTC 2002
4. Vreemdelingen die legaal in België verblijven, moeten gemeentelijk stemrecht krijgen	–
5. Vreemdelingen die lang genoeg legaal in België verblijven, moeten gemeentelijk stemrecht krijgen	ISPO 1999
6. Vreemdelingen die 5 jaar of langer legaal in België verblijven, moeten gemeentelijk stemrecht krijgen	APS 2001

De onderzoekspopulatie in deze studie bestond uit alle studenten die ingeschreven waren voor een voltijdse eerstejaarsopleiding in het academiejaar 2003-2004 aan de K.U.Leuven. Deze zeer homogene populatie laat toe een hoge interne geldigheid voor het experiment te bereiken. Een belangrijke

vraag is evenwel of eventueel gevonden effecten geëxtrapoleerd kunnen worden naar de algemene populatie, die veel heterogener van samenstelling is. Dit is met andere woorden een vraag naar de externe validiteit van het experiment. Door een zeer homogene populatie te gebruiken vermindert de verscheidenheid aan door de respondenten gehanteerde referentiekaders die van belang zijn voor de verkregen opinierapporteringen (zie het model waarbij opinies als samengestelde constructen worden beschouwd). Door deze restrictie verkleint het mogelijke effect dat een vraagverwoording op de antwoordverdeling zou kunnen hebben. Omdat het gebruik van een homogene populatie het vinden van een effect bemoeilijkt, kunnen we stellen dat, indien er toch een effect gevonden wordt in dit experiment, er in de algemene populatie vermoedelijk ook een effect zou optreden.

Op basis van de informatie die beschikbaar was van de officiële K.U.Leuven inschrijvingslijsten en die betrekking heeft op de studenten die ingeschreven waren voor een voltijdse eerstejaarsopleiding tijdens het academiejaar 2003-2004, werden de studenten geselecteerd die de Nederlandse taal zeker machtig zouden zijn. Dit om problemen met het beantwoorden van de Nederlandstalige vragenlijst te vermijden. Bovendien werden studenten ouder dan 20 jaar niet opgenomen in de steekproeflijst. Uit deze steekproeflijst werd een enkelvoudige toevalssteekproef van 2.520 eenheden getrokken. Daarna werden 2.304 eenheden toevalsgewijs aan de websurvey-conditie toegekend en de overige 216 aan het *'face-to-face'* survey. Binnen de websurvey-conditie werden de respondenten op toevalsbasis toegekend aan één van de zes vraagverwoordingvarianten. In het *'face-to-face'* survey gebeurde dit niet wegens de kleine aantallen. Daar werd steeds variant 3 (zie tabel 2) gebruikt om zoveel mogelijk vergelijkbaar te zijn met het meest recent gevoerde onderzoek (nl. de DWTC-studie).

Het item over migrantenstemrecht kwam zowel in de *'face-to-face'* als in het websurvey op dezelfde plaats in de vragenlijst te staan, omringd door exact dezelfde vragen in precies dezelfde volgorde. Het item stond als vierde in een batterij van 7 items die allen de bedoeling hadden het achterliggende concept 'houding tegenover migranten' te meten. De set van items was gebalanceerd. Naast het positief verwoorde item over migrantenstemrecht werden drie negatief en drie positief verwoorde items aangeboden.

Het websurvey werd gelanceerd op 1 maart 2004 en afgesloten op 26 maart 2004. In die periode gebeurden drie contactpogingen per e-mail. De eerste uitnodiging werd op 1 maart gestuurd, de eerste herinnering op 9 maart en de tweede op 17 maart. Herinneringen werden enkel gestuurd naar steekproef-eenheden die het websurvey op dat moment nog niet volledig hadden ingevuld. Elk van de e-mail berichten bevatte een hyperlink die rechtstreeks naar de login-pagina van het websurvey verwees. Omdat de meeste e-mailprogramma's zulke links onmiddellijk "aanklikbaar" maken hoeft de respondent enkel te klikken om naar het websurvey getransporteerd te worden. Op het websurvey zelf diende de respondent een unieke PIN-code in te vullen die hem of

haar toegang verschaft tot de vragenlijst. Deze code werd vermeld in de e-mailuitnodiging. Deze inlogprocedure blijkt de beste resultaten qua respons en data-kwaliteit op te leveren (zie Heerwegh & Loosveldt, 2003). De aanhef van elk van de e-mailberichten was gepersonaliseerd, omdat dit de respons kan opdrijven (zie Heerwegh, Vanhove, Matthijs & Loosveldt, in press).

Het veldwerk van het *'face-to-face'* survey werd op 26 februari 2004 gestart en beëindigd in de week van 22 maart 2004. Alle interviewers kregen een training bestaande uit twee maal twee uur. De eerste module behandelde het contacteren en overtuigen van potentiële respondenten, de tweede het afnemen van de vragenlijst zelf (Loosveldt, 2002). In beide modules werden rollenspelletjes georganiseerd om de interviewers vertrouwd te maken met de technieken. De interviewers werden geïnstrueerd om minstens vier contactpogingen te ondernemen, waarvan minstens één in het week-end en één na 18 uur. Ze moesten bovendien een (vereenvoudigd) contactblad invullen voor elke contactpoging. Telefonisch of per e-mail contact leggen werd niet aangemoedigd, maar ook niet verboden. De interviewers kregen elk drie adressen en moesten de respondent op adres (thuis, op kot, een publieke ontmoetingsplaats) interviewen. De vragenlijst zelf was opgesteld om de houding van eerstejaars K.U.Leuven studenten tegenover migranten, asielzoekers en buitenlandse studenten te onderzoeken.

5. Resultaten

5.1. Websurvey: het effect van de vraagverwoording

Van de 2.304 uitgenodigden, startte 61,85% (login ratio) het websurvey en vulde 56,29% (respons ratio) het websurvey volledig in. Omwille van de niet bijzonder hoge respons ratio is het moeilijk de gegevens te extrapoleren naar de volledige populatie eerstejaarsstudenten van de K.U.Leuven zonder enige nuance. Omdat de lijst waaruit we onze steekproef trokken een aantal achtergrondgegevens bevatte, kunnen we een beperkte respons-analyse uitvoeren. Uit tabel 3 blijkt dat het websurvey een te klein aandeel mannen tot medewerking heeft kunnen aanzetten. Het websurvey heeft dus te maken met een oververtegenwoordiging van vrouwen en een ondervertegenwoordiging van mannen. Tabel 4 toont aan dat de gerealiseerde steekproef een goede weerspiegeling is van de onderzoekspopulatie wat betreft het kenmerk leeftijd. Tabel 5 toont aan dat de gerealiseerde websurvey-steekproef eveneens representatief is voor de onderzoekspopulatie wat betreft de faculteit waaraan men studeert. Geen enkele faculteit wordt significant over- of ondervertegenwoordigd in de gerealiseerde websurvey-steekproef.

Tabel 3. Verdeling geslacht in geplande steekproef en gerealiseerde steekproef (web-survey).

Geslacht	Percentage in geplande steekproef	Percentage in gerealiseerde steekproef
Man	45,14	40,48
Vrouw	54,86	59,52
$\chi^2(1) = 11,3831, p = 0,0007, n = 1.297$		

Tabel 4. Verdeling geboortejaar in geplande steekproef en gerealiseerde steekproef (websurvey).

Geboortejaar	Percentage in geplande steekproef	Percentage in gerealiseerde steekproef
1983	7,34	6,63
1984	25,30	24,83
1985	66,02	66,92
1986	1,35	1,62
$\chi^2(3) = 1,8602, p = 0,6019, n = 1.297$		

Tabel 5. Verdeling faculteit in geplande steekproef en gerealiseerde steekproef (web-survey).

Faculteit	Percentage in geplande steekproef	Percentage in gerealiseerde steekproef
Godgeleerdheid	0,48	0,77
Hoger Instituut voor Wijsbegeerte	1,00	0,69
Rechtsgeleerdheid	12,63	12,57
Sociale Wetenschappen	8,72	9,79
Psychologie en Pedagogische Wetenschappen	13,80	15,34
Economische en Toegepaste Economische Wetenschappen	10,85	10,95
Letteren	13,76	14,96
Farmaceutische Wetenschappen	2,52	1,93
Lichamelijke Opvoeding en Kinesithérapie	6,68	5,24
Geneeskunde	9,94	9,25
Wetenschappen	6,29	5,40
Toegepaste Wetenschappen	9,33	8,87
Landbouwkundige en Toegepaste Biologische Wetenschappen	3,99	4,24
$\chi^2(12) = 17,3985, p = 0,1352, n = 1.297$		

Het gaat ons hier echter niet zozeer om de veralgemeenbaarheid van percentages voor- of tegenstanders, maar wel om het effect van de experimentele manipulatie van de vraagverwoording op zich. Tabel 6 toont de antwoordverdeling van het item betreffende het gemeentelijk migrantenstemrecht.

Tabel 6. Antwoordverdelingen per variant (percentages, aantallen tussen haakjes).

Variant	Antwoordcategorie					
	helemaal oneens	eerder oneens	noch eens, noch oneens	eerder eens	helemaal eens	Totaal (n)
1. Vreemdelingen die in België verblijven, moeten gemeentelijk stemrecht krijgen	26,96	21,74	22,17	19,13	10,00	100 (230)
2. Vreemdelingen die lang genoeg in België verblijven, moeten gemeentelijk stemrecht krijgen	18,18	18,61	18,61	26,84	17,75	100 (231)
3. Vreemdelingen die 5 jaar of langer in België verblijven, moeten gemeentelijk stemrecht krijgen	25,96	21,70	20,43	19,57	12,34	100 (235)
4. Vreemdelingen die legaal in België verblijven, moeten gemeentelijk stemrecht krijgen	17,52	23,50	22,22	25,64	11,11	100 (234)
5. Vreemdelingen die lang genoeg legaal in België verblijven, moeten gemeentelijk stemrecht krijgen	14,35	13,90	15,25	38,57	17,94	100 (223)
6. Vreemdelingen die 5 jaar of langer legaal in België verblijven, moeten gemeentelijk stemrecht krijgen	13,19	21,28	22,13	30,21	13,19	100 (235)
$\chi^2(20) = 63,1034, p < 0.0001$	19,38 (269)	20,17 (280)	20,17 (280)	26,59 (369)	13,69 (190)	100 (1388)

De chi kwadraat-test toont aan dat deze verdelingen significant van elkaar verschillen. Daarmee wordt onze eerste hypothese omtrent vraagverwoordingen bevestigd door de data. Verschillen in vraagverwoordingen zijn zoals verwacht in staat de antwoordverdeling te beïnvloeden. Het is interessant te zien dat deze studie erin slaagt om een minderheid voorstanders van gemeentelijk stemrecht (29,13% voor variant 1, zie tabel 7) om te buigen in een meerderheid (56,51% voor variant 5, zie tabel 7) door enkel en alleen de woorden “le-

gaal” en “lang genoeg” toe te voegen aan de vraagtekst. Gegeven het experimenteel onderzoeksopzet, en de toevallige toediening van de vraagvarianten aan de respondenten, kunnen deze verschillende antwoordverdelingen niet worden toegeschreven aan verschillen in opinies tussen de groepen. Bovendien is er geen reden om aan te nemen dat er differentiële uitval is opgetreden tussen de verschillende condities. Het aantal respondenten waarop de berekening gebeurt is trouwens steeds ongeveer even groot (zie tabel 6). Het geobserveerde effect is dus in zijn totaliteit toe te schrijven aan de experimentele manipulatie van de vraagverwoording.

De geobserveerde effecten laten zich interpreteren in het opiniemodel waarbij opinies als samengestelde constructen beschouwd worden. Men bekomt andere antwoordverdelingen indien andere elementen in de vraagtekst opgenomen worden. Bovendien zijn deze verschillen ook logisch. Hoe meer voorwaarden gesteld worden (legaal verblijven, gedurende een bepaalde tijd), hoe meer voorstanders er gevonden worden. Het is eigenlijk weinig opmerkelijk dat de clause “lang genoeg” meer voorstanders oplevert dan “5 jaar of langer”. De vage tijdsaanduiding kan een element van integratie inhouden. Het is eveneens mogelijk dat deze vage tijdsaanduiding door verschillende respondenten op zeer diverse manieren werd ingekleurd (5 jaar, 10 jaar, 20 jaar, ...), hetgeen het groter aandeel voorstanders kan verklaren (vgl. Bradburn & Miles, 1979 over vage kwantoren).

Tabel 7. Percentages voorstanders, tegenstanders en onbeslisten naar variant (percentages, aantallen tussen haakjes).

Variant	Voor	Tegen	Onbeslist	Totaal (n)
1. Vreemdelingen die in België verblijven, moeten gemeentelijk stemrecht krijgen	29,13	48,70	22,17	100 (230)
2. Vreemdelingen die lang genoeg in België verblijven, moeten gemeentelijk stemrecht krijgen	44,59	36,80	18,61	100 (231)
3. Vreemdelingen die 5 jaar of langer in België verblijven, moeten gemeentelijk stemrecht krijgen	31,91	47,66	20,43	100 (235)
4. Vreemdelingen die legaal in België verblijven, moeten gemeentelijk stemrecht krijgen	36,75	41,03	22,22	100 (234)
5. Vreemdelingen die lang genoeg legaal in België verblijven, moeten gemeentelijk stemrecht krijgen	56,50	28,25	15,25	100 (223)
6. Vreemdelingen die 5 jaar of langer legaal in België verblijven, moeten gemeentelijk stemrecht krijgen	43,40	34,47	22,13	100 (235)
$\chi^2(10) = 50,5433, p < 0.0001$	20,17 (280)	39,55 (549)	40,27 (559)	100 (1388)

Omdat de gerealiseerde steekproef van het websurvey niet helemaal representatief bleek naar geslacht, werd een log-lineair model opgesteld om te bepalen of de experimentele manipulatie een vergelijkbaar effect heeft voor beide geslachten. Deze analyse werd uitgevoerd op de volledige tabel (tabel 6) en toonde aan dat de hoogste orde-interactie tussen geslacht, de vraagvariant en de antwoordverdeling niet significant is. Een hiërarchisch log-lineair model waarbij de twee tweede orde-interacties vraagvariant 'antwoordverdeling en geslacht' antwoordverdeling opgenomen zijn, past voldoende goed bij de data (Likelihood ratio $\chi^2(20) = 18,17$, $p = 0,5761$, $n = 1.388$). Het weglaten van de tweede orde-interactie geslacht ´ antwoordverdeling leidt tot een model dat niet goed past bij de data (Likelihood ratio $\chi^2(25) = 116,56$, $p < 0,0001$, $n = 1.388$). Deze resultaten, gecombineerd met een inspectie van de data, leren dat hoewel vrouwen over het algemeen positiever staan dan mannen tegenover het verlenen van gemeentelijk stemrecht aan migranten, de experimentele manipulatie van de vraagverwoording een vergelijkbaar effect heeft voor beide geslachten. Dat betekent dat, ondanks de oververtegenwoordiging van vrouwen in de gerealiseerde steekproef, de effecten van het experiment van de vraagverwoording geëxtrapoleerd mogen worden naar de volledige onderzoekspopulatie.

Het is relevant om na te gaan in hoeverre onze resultaten afwijken of gelijken op de resultaten van de ISPO-, de APS- en de DWTC-studie. Voorafgaand aan deze exploratie dient opgemerkt te worden dat onze studie sterk afwijkt van deze drie andere studies in dataverzamelingsmodus (web versus 'face-to-face' en post-enquête), maar ook in termen van onderzoekspopulatie (eerstejaarsstudenten K.U.Leuven versus volledige Vlaamse bevolking).

De bovenste helft van tabel 8 geeft de drie referentiestudies weer, samen met hun vraagverwoording en het behaalde aandeel voor- en tegenstanders. Zoals al aangehaald in de inleiding, levert deze vergelijking het beeld op van een opinieverschuiving over de tijd. De ISPO-studie leverde het kleinste aandeel tegenstanders op, de DWTC-studie het grootste, en de APS-studie neemt de tussenpositie in. Gegeven de chronologie van de studies zou men kunnen besluiten dat de Vlaamse bevolking zich negatiever is gaan opstellen tegenover migranten, en dat men minder geneigd is geworden om migranten gemeentelijk stemrecht te verlenen. Vooraleer deze conclusie te trekken, moet de onderste helft van tabel 8 worden bekeken. Die helft toont de vraagvarianten die in het eigen experimenteel onderzoek gebruikt werden. De volgorde van de varianten correspondeert met de volgorde van de vergelijkbare vraagverwoordingen van de drie referentiestudies. Het opvallendste resultaat van deze analyse is dat ook het aandeel voor- en tegenstanders zich op dezelfde manier ordent als in de bovenste helft van de tabel. We kunnen dus een zelfde rangordening voorleggen zonder dat er een werkelijk verschil in opinie is. Bovendien vinden we vergelijkbare relatieve verschillen in de aandelen voor- en tegenstanders tussen de verschillende vraagvarianten als bij de drie referentiestudies (voorstanders: 13,5 en 10,9 procentpunten versus 13,1 en 11,5 in onze

studie; tegenstanders: 13,0 en 11,8 procentpunten versus 6,2 en 13,2 in onze studie). Dat impliceert dat de geobserveerde stijging in het aandeel tegenstanders van gemeentelijk migrantenstemrecht minstens gedeeltelijk geïnduceerd kan worden door de vraagverwoording, en dat er zich waarschijnlijk geen werkelijke opinieverschuiving heeft voorgedaan. Natuurlijk kan de huidige studie niet onbetwistbaar stellen dat er zich géén opiniewijziging heeft voorgedaan tussen 1999 en 2002, maar ze roept minstens de vraag op of de opiniewijziging, als er al één was, wel zo sterk is geweest als een ongenuanceerde vergelijking van de drie referentiestudies zou doen vermoeden.

Tabel 8. Vergelijking aandelen voor- en tegenstanders tussen de drie referentie-surveys enerzijds en de vraagvarianten in de huidige studie anderzijds.

Referentie-survey items	Voor	Tegen
1. Vreemdelingen die hier lang genoeg legaal wonen moeten gemeentelijk stemrecht krijgen (ISPO 1999)	43,8%	36,3%
2. Vreemdelingen die meer dan vijf jaar legaal in België wonen moeten gemeentelijk stemrecht krijgen (APS 2001)	30,3%	49,3%
3. Vreemdelingen die hier 5 jaar verblijven, moeten gemeentelijk stemrecht krijgen (DWTC 2002)	19,4%	61,1%
Survey items huidige studie (2004)	Voor	Tegen
1. Vreemdelingen die lang genoeg legaal in België verblijven, moeten gemeentelijk stemrecht krijgen	56,5%	28,3%
2. Vreemdelingen die 5 jaar of langer legaal in België verblijven, moeten gemeentelijk stemrecht krijgen	43,4%	34,5%
3. Vreemdelingen die 5 jaar of langer in België verblijven, moeten gemeentelijk stemrecht	31,9%	47,7%

5.2. 'Face-to-face' survey: het effect van sociale wenselijkheid

Naast het effect van vraagverwoordingen, leek het ons evenzeer relevant na te gaan of sociale wenselijkheidsbias ook voor een gedeelte verantwoordelijk kan gesteld worden voor verschillende antwoordverdelingen tussen enerzijds de ISPO- en APS-studies en anderzijds de DWTC-studie. Ons 'face-to-face' survey had een bijzonder hoge respons. Van de 150 adressen die initieel werden ingezet, moesten er slechts 9 worden vervangen wegens non-contact of non-respons. Er werden dus 159 van de 216 beschikbare adressen ingezet. In totaal werden er 146 van de 150 te realiseren interviews effectief gerealiseerd. Van die gerealiseerde 146 interviews waren er 6 reserverespondenten. Tabel 9 geeft een gedetailleerd overzicht van de uitkomst van de 159 ingezette 'face-to-face' adressen. De respons ratio bedraagt bijna 92% waardoor het aannemelijk is te

stellen dat de impact van de non-respons fout op de parameterschattingen zeer gering is. Een non-respons analyse, die hier niet wordt weergegeven, toonde aan dat de gerealiseerde steekproef voldoende representatief is voor de onderzoekspopulatie wat betreft de achtergrondkenmerken geslacht, leeftijd en faculteit.

Tabel 9. Overzicht uitkomst ingezette adressen ‘face-to-face’ survey.

Resultaat	Aantal	Percentage
Interview	146	91,82%
Non-contact	4	2,52%
Weigering	3	1,89%
Voldoet niet aan populatie omschrijving	1	0,63%
Onbekende reden geen interview	5	3,14%
Totaal	159	100%

De antwoordverdeling voor de in het ‘face-to-face’ conditie gebruikte survey-item wordt in tabel 10 weergegeven en vergeleken met het corresponderende item dat in het websurvey werd gebruikt. Tabel 11 toont het aandeel voor- en tegenstanders, en het aandeel onbeslist, op basis van de gegevens uit tabel 10.

Tabel 10. Antwoordverdelingen per modus voor het item “Vreemdelingen die 5 jaar of langer in België verblijven, moeten gemeentelijk stemrecht krijgen” (percentages, aantallen tussen haakjes).

Modus	Antwoordcategorie					
	helemaal oneens	eerder oneens	noch eens, noch oneens	eerder eens	helemaal eens	Totaal (n)
Web	25,96	21,70	20,43	19,57	12,34	100 (235)
Face-to-face	11,72	26,21	14,48	33,79	13,79	100 (145)
$\chi^2(4) = 18,7695, p = 0.0009$	20,53 (78)	23,42 (89)	18,16 (69)	25,00 (95)	12,89 (49)	100 (380)

Tabel 11. Percentages voorstanders, tegenstanders en onbeslisten naar survey modus (percentages, aantallen tussen haakjes).

Survey modus	Voor	Tegen	Onbeslist	Totaal (n)
Web	31,91	47,66	20,43	100 (235)
Face-to-face	47,59	37,93	14,48	100 (145)
$\chi^2(2) = 9,4867, p = 0.0087$	37,89 (144)	43,95 (167)	18,16 (69)	100 (380)

De gegevens in deze tabellen maken duidelijk dat 'face-to-face' respondenten een positievere attitude tegenover migrantenstemrecht rapporteren dan web-survey-respondenten. De chi kwadraat-toets toont aan dat de verdelingen significant van elkaar verschillen. Aangezien het gaat om een identiek verwoord survey-item, dat gebruik maakt van dezelfde antwoordcategorieën die in dezelfde volgorde staan, en dat dit survey-item in dezelfde items ingebed is over de twee survey-modi heen, lijkt een vertekening vanwege sociale wenselijkheid aannemelijk. Nochtans moet opgemerkt worden dat de respons ratio sterk verschilt tussen beide survey-modi (56,29% voor het websurvey versus 91,82% voor het 'face-to-face' survey). Daardoor is het mogelijk dat de initiële vergelijkbaarheid van de steekproefelementen in beide groepen, dankzij de procedure van toevallige toewijzing, verloren is gegaan door een systematische non-respons. Met andere woorden, de verschillen in antwoordverdeling kunnen te wijten zijn aan een differentiële uitval in het websurvey.

Toch lijkt dit een minder voor de hand liggende hypothese dan dat er sociale wenselijkheid is opgetreden. De hypothese van differentiële uitval zou namelijk impliceren dat de websurvey non-respondenten positiever ingesteld moeten zijn tegenover gemeentelijk migrantenstemrecht dan de websurvey respondenten. Enkel op die manier zou de antwoordverdeling van het websurvey die van het 'face-to-face' survey dichter benaderen. Deze veronderstelling lijkt weinig plausibel. Philippens en Billiet (2004) vinden bijvoorbeeld dat Nederlandse respondenten die in eerste instantie een interview weigerden, maar naderhand toch succesvol geconverteerd konden worden tot respondent ('refusal conversion'), significant negatiever staan tegenover migranten. Het is dus weinig aannemelijk dat de websurvey non-respondenten positiever zouden staan tegenover gemeentelijk migrantenstemrecht dan de respondenten. Een correlatietest leert dat het aantal dagen dat verloopt tussen de eerste uitnodiging en de dag waarop de persoon uiteindelijk meewerkt met het websurvey niet statistisch significant correleert met de gerapporteerde opinie (Spearman $r = 0,08714, p = 0,1831, n = 235$; voor dezelfde vraagvariant als gebruikt in het 'face-to-face' survey). Indien latere respondenten op non-respondenten lijken, een assumptie die wel eens gemaakt wordt (zie bv. Billiet & Carton, 2001, 312-314), dan staan websurvey non-respondenten dus waarschijnlijk niet positiever tegenover gemeentelijk migrantenstemrecht dan diegenen die wel meewerkten aan het websurvey. De discrepantie tussen de verdelingen van het

web- en het *'face-to-face'* survey zou daarom wellicht niet of onvoldoende verminderen met een stijgend responspercentage op het websurvey. Om deze reden besluiten we dat de geobserveerde verschillen in gerapporteerde opinie over het migrantenstemrecht tussen de *'face-to-face'* en de websurvey-conditie met een hogere waarschijnlijkheid te wijten zijn aan sociale wenselijkheids-vertekening dan aan een differentiële non-respons.

Men krijgt op een *'face-to-face'* survey dus waarschijnlijk een overschatting van positieve opinies tegenover gemeentelijk migrantenstemrecht ten gevolge van de sociale wenselijkheidsvertekening. Dat zou gedeeltelijk kunnen verklaren waarom het DWTC-onderzoek, dat via een post-enquête werd gevoerd en waarbij de persoonlijke interactie wegviel die de sociale wenselijkheid stimuleert, een stuk meer tegenstanders van het migrantenstemrecht vond dan de ISPO- en APS-studies. Bovendien gebruikte het DWTC-onderzoek een survey-item dat, zoals eerder aangetoond, de kleinste groep voorstanders oplevert in vergelijking met de meeste andere geteste survey-items, waaronder ook die gebruikt in de ISPO- en de APS-studie. Het lijkt ons dan ook zeker niet uitgesloten dat de discrepanties in gevonden antwoordverdelingen tussen de drie studies voor een groot stuk te wijten zijn aan een samenspel van vraagverwoording en sociale wenselijkheidsbias. Dat maakt de mogelijkheid van een werkelijk opgetreden opiniewijziging tussen de drie metingen meteen een stuk kleiner, hoewel dit natuurlijk nooit geheel uitgesloten kan worden met onze data.

6. Discussie en conclusies

Met deze studie hebben we duidelijk gemaakt dat de resultaten van een opinieonderzoek niet voor zich spreken. Zij moeten geïnterpreteerd worden binnen de "context van de data" (zie Billiet, 2003, 6). Deze context kan naar heel wat elementen verwijzen, maar behelst in ieder geval methodologische aspecten van een studie. In dit onderzoek hebben we aangetoond dat vraagverwoordingen en de modus van dataverzameling een grote impact kunnen hebben op de geregistreerde antwoordverdelingen.

Deze studie toonde aan dat de verwoording van een vraag een effect heeft op de antwoorden die gegenereerd worden. Verschillen in vraagverwoording tussen studies blijven bijgevolg niet zonder consequenties. Daarenboven wees deze studie ook op de invloed van de tendens tot het geven van sociaal wenselijke antwoorden en dat de vraag over migrantenstemrecht daaraan onderhevig is. Dit kan een verklaring bieden waarom de DWTC-studie, die via een post-enquête gevoerd werd, zoveel meer tegenstanders van het stemrecht voor migranten opleverde dan de ISPO- en de APS-studie, die beide *'face-to-face'* gebeurden. We besluiten bijgevolg dat de combinatie van vraagverwoording en survey-modus belangrijke effecten kunnen ressorteren op de antwoordverde-

ling, en dat de geobserveerde stijging van het aantal tegenstanders van gemeentelijk stemrecht voor migranten over de periode van 1999 tot 2002 waarschijnlijk niet zo uitgesproken is als de drie referentiestudies doen vermoeden. Misschien was er gedurende die periode wel helemaal geen “opnieuwijziging”; een term die trouwens refereert aan het ware opiniemodel: eerst heeft men de ene ware opinie, en een tijd later is die dan blijkbaar veranderd in een andere ware opinie. Men zou op zijn minst dezelfde vraagverwoordingen en indien mogelijk zoveel mogelijk veldwerkprocedures (o.a. survey-modus) tussen verschillende peilingen gelijk moeten houden om met enige zekerheid te kunnen spreken van een mogelijke opnieuwijziging.

De effecten van vraagverwoording en sociale wenselijkheid zijn zo sterk in onze studie, dat het bijna mogelijk wordt om afhankelijk van de gewenste uitkomst van een opiniepeiling, voor een bepaalde vraagverwoording en survey-modus te kiezen opdat het gewenste resultaat gerealiseerd zou worden. In handen van politieke groeperingen die naar een “maatschappelijke basis” voor hun stelling zoeken, kunnen peilingen misbruikt worden om hun eigen standpunten te legitimeren op een “wetenschappelijke” basis. Vandaar ook de taak van sociale wetenschappers, en van survey-methodologen in het bijzonder, om opiniepeilingen met een voldoende kritische blik te blijven benaderen. Peilingen die zich aan deze controle willen onttrekken door vaag te blijven over veldwerkprocedures, vraagverwoordingen en andere methodologische strategieën kunnen dan ook niet ernstig worden genomen en zouden in principe niet mogen meetellen in het politieke debat.

Hoewel we ons baseren op een steekproef van studenten, blijken de resultaten in staat om voorgaand onderzoek te kaderen en te integreren binnen één theoretisch schema. We zijn ons ten volle bewust van de beperkingen van een studentensteekproef, en willen in geen geval pretenderen als zouden onze antwoordverdelingen de “juiste” weerspiegeling zijn van wat in de bevolking leeft. Zoals duidelijk aangetoond zijn de studenten in onze studie meer geneigd migranten gemeentelijk stemrecht te verlenen dan de algemene populatie. Dit kan te wijten zijn aan de specifieke samenstelling van de onderzoekspopulatie maar ook aan het feit dat de studie werd gevoerd nadat het gemeentelijk stemrecht voor migranten reeds was goedgekeurd. In dat licht is het des te verwonderlijker dat er zo een grote variatie in antwoorden blijft bestaan, hetgeen duidelijk maakt dat opinies zich niet steeds conformeren aan de bestaande realiteit. Externe veralgemeenbaarheid van inhoudelijke gegevens naar een volledige Vlaamse bevolking was natuurlijk niet de doelstelling van het onderzoek. Wat we wel wilden aantonen is dat experimentele manipulaties hun effecten hebben, wat deze studie duidelijk gedaan heeft.

Naast het feit dat deze studie de resultaten van een aantal voorgaande onderzoeken kan kaderen, heeft ze ook theoretische relevantie. De studie draagt opnieuw bewijsmateriaal aan voor het meer verfijnde opiniemodel waarin opinies als veelzijdige, eerder dan monolithische, constructen worden beschouwd. Mensen hebben niet “één ware opinie”, maar construeren hun opi-

nies op basis van de overwegingen die geactiveerd worden in hun hoofd. Variaties in vraagverwoording activeren een bepaalde verzameling overwegingen die de respondenten anders niet zouden hebben geactiveerd, hetgeen zich vertaalt in een andere gerapporteerde opinie. Dit soort experimenten lijkt ons bijgevolg van groot belang om methodologisch onderzoek naar vraagverwoordingen verder aan te scherpen.

BIBLIOGRAFIE

- Ajzen, I. (2001), Nature and Operation of Attitudes. *Annual Review of Psychology*, 52, 27-58.
- Billiet, J. (2000), De Publieke Opinie Ondervraagd: Over De Zin En Onzin Van Opiniepeilingen. pp. 243-283 in B. Raymaekers & A. van de Putte (Eds.), *Krachten voor de toekomst. Lessen voor de eenentwintigste eeuw*. Leuven: Universitaire Pers Leuven en Davidsfonds Leuven.
- Billiet, J. (2003), *Over het adequaat meten van opinies en het zinvol interpreteren van opiniepeilingen*. Brussel: Koninklijke Vlaamse Academie van België voor Wetenschappen en Kunsten. *Academiae Analecta*, 16.
- Billiet, J. & A. Carton (2001), Dataverzameling: Gestandaardiseerde Interviews En Zelfin-Te-Vullen Vragenlijsten, pp. 285-314 in J. Billiet & H. Waeghe (Eds.), *Een samenleving onderzocht. Methoden van sociaal-wetenschappelijk onderzoek*. Antwerpen: Standaard Uitgeverij.
- Billiet, J., H. De Witte, K. Meireman, B. Meuleman & J. Wets (2003), *De attitude tegenover asielzoekers. Voorlopige versie technisch rapport (augustus 2003)*.
- Billiet, J., M. Swyngedouw & D. Jacobs (2002), *De mening van de Vlamingen over gemeentelijk stemrecht voor migranten. Een korte nota*. K.U.Leuven: Instituut voor Sociaal en Politiek Opinieonderzoek (ISPO).
- Billiet, J., M. Swyngedouw & D. Jacobs (30/10/2003), Het antwoord zit in de vraag. *De Standaard*.
- Bradburn, N. M. & C. Miles (1979), Vague Quantifiers, *Public Opinion Quarterly*, 43, 92-101.
- Converse, P. (1964), The Nature of Belief Systems in Mass Publics, pp. 206-261 in D. Apter (Ed.), *Ideology and discontent*. New York: Free Press.
- Dillman, D. A. (2000), *Mail and Internet Surveys: the Tailored Design Method*. New York: John Wiley.
- Hart, H. 't (2001), *Sociale Wenselijkheid. Afscheidscollege Van Harm 't Hart*. Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Heerwegh, D. & G. Loosveldt (2003), An Evaluation of the Semiautomatic Login Procedure to Control Web Survey Access, *Social Science Computer Review*, 21, 223-234.
- Heerwegh, D., T. Vanhove, K. Matthijs & G. Loosveldt (in press), The Effect of Personalization on Response Rates and Data Quality in Web Surveys, *International Journal of Social Research Methodology: Theory and Practice (forthcoming)*.
- Het Belang van Limburg (24/10/2003), 80% Vlamingen tegen migrantenstemrecht. *Het Belang van Limburg*.
- Holbrook, A. L., M.C. Green & J.A. Krosnick (2003), Telephone Versus Face-to-Face Interviewing of National Probability Samples With Long Questionnaires. Comparisons of Respondent Satisficing and Social Desirability Response Bias, *Public Opinion Quarterly*, 67, 79-125.

- Jacobs, D. (s.d.). *Stemrecht voor migranten* [WWW], Jacobs, D.: [http://users.sky-net.be/stemrecht-voor-migranten/\[9/4/2004\]](http://users.sky-net.be/stemrecht-voor-migranten/[9/4/2004]).
- Le Soir (11/4/2003), 55% des Belges pour le vote des étrangers. *Le Soir*.
- Loosveldt, G. (2002), *Het Face-to-Face Interview: Handleiding Voor Interviewers*. Leuven: KUL. Departement sociologie. Afdeling dataverzameling en analyse.
- Newman, J. C., D.C. Des Jarlais, C.F. Turner, J. Gribble, P. Cooley & D. Paone (2002), The Differential Effects of Face-to-Face and Computer Interview Modes, *American Journal of Public Health*, 92, 294-297.
- Philippens, M. & J. Billiet (2004), *Significance of Contact Forms, and Suggestions for Improvement in Second Round*. Paper presented at the European Social Survey national coordinators meeting. London, January 12 2004.
- Schuman, H. & S. Presser (1996), *Questions & Answers in Attitude Surveys. Experiments on Question Form, Wording and Context*. London: Sage.
- Tourangeau, R., K. Rasinski, J.B. Jobe, T.W. Smith & W.F. Pratt (1997), Sources of Error in a Survey on Sexual Behavior, *Journal of Official Statistics*, 13, 341-365.
- Tourangeau, R., L.J. Rips & K.A. Rasinski (2000), *The Psychology of Survey Response*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tourangeau, R. & T.W. Smith (1996), Asking Sensitive Questions. The Impact of Data Collection Mode, Question Format and Question Context, *Public Opinion Quarterly*, 60, 275-304.
- Wilson, T. D. & S. Hodges (1992), Attitudes As Temporary Constructions, pp. 37-66 in Martin L. & Tesser A. (Eds.), *The construction of social judgments*. New York: Springer-Verlag.
- Wilson, T. D., S. Lindsey & T.Y. Schooler (2000), A Model of Dual Attitudes, *Psychological Review*, 107, 101-126.
- Zaller, J. R. (1992), *The Nature and Origins of Mass Opinion*. Cambridge: Cambridge University Press.